

Wstęp

Kategoria oporu w ostatnich dekadach cieszy się żywym zainteresowaniem przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych. Teoretyczne jej ujęcia formułowane na gruncie kulturoznawstwa, filozofii, psychologii, pedagogiki, socjologii czy antropologii tworzą interdyscyplinarny i wielowymiarowy obraz zjawiska. Ukazało się wiele publikacji teoretycznych, ale również i takich, które służą dokumentacji poszczególnych praktyk oporu. Powstał już nawet osobny nurt badań *resistance studies*, koncentrujący się na porządkowaniu i nieustannej aktualizacji stanu wiedzy na temat interesującego nas pojęcia.

W naszym przekonaniu dotychczasowe badania nie wyczerpują jednak opisu zmiennego i dynamicznego zjawiska oporu. Wpisuje się ono bowiem w koncepcję kultury niestabilnej, rozchwieanej, dynamicznej, przez co staje się stałym i nieredukowalnym elementem kultury, zapewniającym jej żywotność, stymulującym jej rozwój i zmiany¹. Jednocześnie opozycja między twórczym i destrukcyjnym potencjałem oporu ulega tu rozmyciu, niekiedy destrukcja staje się twórcza, a twórczość destrukcyjna.

Ze zjawiskiem i pojęciem oporu wiąże się szereg innych, formułowanych na większym lub mniejszym poziomie ogólności, takich jak: bunt, sprzeciw, dywersja, subwersja, kontestacja, ale również krytyczne zaangażowanie czy partycypacja. W zależności od przyjętej perspektywy badawczej oraz wyznaczonego obszaru zainteresowań możemy mówić o kulturach oporu, społecznych ruchach oporu i tożsamościach oporu, którym właściwe będą odrębne, choć przenikające się, charakterystyki i praktyki². Opór jako reakcja na określony stan sytuuje się w relacjach władzy, dominacji, opresji. Co więcej – może być zjawiskiem stopniowalnym i zróżnicowanym w swych zewnętrznych i wewnętrznych przejawach. Jest relacyj-

¹ Por. W. Kuligowski, A. Pomieciński, *Antropologia wobec buntu. Wprowadzenie*, w: *Oblicza buntu. Praktyki i teorie sprzeciwu w kulturze współczesnej*, red. W. Kuligowski, A. Pomieciński, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2012, ss. 7–15.

² Por. E. Rewers, *Subwersyjny podmiot w ruchu (wprowadzenie)*, „Kultura Współczesna” 2010, nr 2(64), ss. 5–10.

ny i osadzony w konkretnym kontekście historyczno-kulturowym. Wynika z tego niejednorodność jego przejawów i uruchamianych strategii oraz taktyk, zmiennych w zależności od warunków, w jakich są one rozwijane bądź stosowane. Inaczej rozwijają się wobec totalitarnej władzy, inaczej zaś w warunkach demokracji. Przy tym poziom zagrożenia znacząco wpływa na wybór tychże strategii. Na zmienność praktyk i strategii oporu wpływają również warunki technologiczne. Nowe media wprowadzają szeroki wachlarz taktyk. Właśnie ta różnorodność i dynamika rozwoju sygnalizuje konieczność ciągłej aktualizacji opisu i rekontekstualizacji pojęć.

W warunkach pokojowych kulturowy opór realizowany jest głównie w przestrzeni symboliczno-komunikacyjnej, natomiast podczas realnego konfliktu partyzantka ma już wymiar nie tylko semiotyczny, ale i bardzo realny, konkretny, bezpośredni, często wręcz zbrojny. Konflikt zbrojny staje się istotnym kontekstem, który inicjuje i kształtuje nowe bądź aktualizuje już utrwalone strategie oporu. Często mobilizuje przy tym wcześniej nieaktywne jednostki i grupy społeczne. Wojny w sposób znaczący wpływają zatem na społeczeństwo, kulturę i cywilizację, stanowiąc skrajną formę dezintegracji społecznej. Jednocześnie paradoksalnie pozostają również czynnikiem spajającym pierwotnie rozproszone grupy. Zbrojna agresja jest katalizatorem postaw radykalnych, „nieposłuszeństwa obywatelskiego” i buntu dotychczas milczącej, niewidzialnej części społeczeństwa. Wojna stawia jednostki i grupy społeczne wobec ostateczności. Zmienia się porządek rzeczywistości, a ostateczność tej sytuacji powoduje, że sprzeciw rozprzestrzenia się na wszystkie sfery aktywności człowieka: życie codzienne, twórczość naukową i artystyczną, działalność polityczną, często zrównując i jednocząc wszystkie warstwy społeczne we wspólnym działaniu. Opór ów dotyczy nie tylko samych działań wojennych, ale również inicjującej te działania władzy. Niniejszy tom stanowi kontynuację tomu poświęconego myśli propokojowej i refleksji wokół samej kategorii pokoju. Obecny tom większy nacisk kładzie na myśl antywojenną, rozwijaną w odniesieniu do konkretnych konfliktów zbrojnych i powiązaną z szerszym i bardziej ogólnym kontekstem kultury oporu.

Oddany Czytelnikom tom zawiera teksty zakotwiczone we współczesnej rzeczywistości kulturowej, rekonstruuje i interpretuje te jej fragmenty, które odnoszą się do dramatycznej eskalacji konfliktów zbrojnych. Pierwszy z zaproponowanych czytelnikom artykułów, autorstwa Stanisława Obirka, kreśli szeroki kontekst polityczny i społeczny toczącego się aktualnie w sposób intensywny, a mającego już długą historię, konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Treść artykułu pozwala pogłębić rozumienie aktualnej sytuacji politycznej Izraela oraz zdarzenia poprzedzające brutalny atak na obywateli Izraela, jaki miał miejsce 7 października 2023 r. Zrozumienie to jest niezwykle istotne w kontekście narastających silnych nastrojów społecznych, podatnych na dezinformacje i manipulacje. Autor rekonstruuje najważniejsze momenty w historii Izraela oraz punkty zwrotne w pełnych napięcia relacjach z Palestyną. Artykuł rzuca światło na zróżnicowanie ideowe różnych grup w społeczeństwie izraelskim, w którym obecne jest krytyczne spojrzenie na współ-

czesną rzeczywistość polityczną. Pokazuje nam to niejednorodność i wewnętrzne zróżnicowanie społeczności izraelskiej. Istotne jest tu uświadomienie obecności aktywistów i myślicieli od dziesięcioleci zaangażowanych w palestyńsko-izraelskie pojednanie i stanowiących przeciwwagę dla narastających tendencji ultraprawicowych, wzmacniających i podtrzymujących sytuację konfliktu. Opisuje narastający opór wobec władzy, masowe demonstracje w obronie wartości demokratycznych i świeckiego charakteru państwa. Autor wskazuje również nową perspektywę rozwoju Izraela wyrastającą ze świadomości kryzysu ideologii syjonistycznej.

Kolejny artykuł, autorstwa Jaremy Drozdowicza, odnosi się bezpośrednio do rzeczywistości Ukrainy obciążonej konsekwencjami zbrojnej inwazji Rosji na jej terytorium. Działania wojenne dotknęły i znacząco przekształciły system edukacji, stawiając przed nim nadzwyczajne wyzwania. W warunkach wojny zmianie podlegają same programy nauczania, jak również rola szkoły w procesie formowania postaw społecznych w warunkach konfliktu wojennego. Tekst prezentuje przykłady spontanicznego społecznego działania zmierzającego do zachowania ciągłości edukacji na terenach objętych konfliktem zbrojnym, zwłaszcza na poziomie szkolnictwa wyższego, które dodatkowo podejmuje próby zachowania ciągłości badań naukowych. Bliższe poznanie wpływu konfliktu zbrojnego na edukację daje szansę na wypracowanie skutecznych strategii kryzysowych. Istotne, z perspektywy Autora, jest również rozważenie długofalowej perspektywy rozwoju systemu edukacji Ukrainy odnoszącej się do jej ubiegania się o włączenie do Unii Europejskiej, co wiąże się, zdaniem Autora, z wypracowaniem nowych standardów i przemianą całej sfery publicznej w kierunku ich spójności z praktykami stosowanymi w państwach zachodnich oraz właściwymi im wartościami demokratycznymi.

Dorota Jewdokimow w swym tekście wskazuje na zróżnicowanie postaw Rosjan wobec działań władzy. Aktywność subwersyjną wobec tejże władzy podejmują w głównej mierze artyści, którzy wykorzystując właściwe sobie środki wyrazu, dokonują radykalnej krytyki rzeczywistości kreowanej i umacnianej przez aparat władzy. Dążą jednocześnie do zmiany tejże rzeczywistości, pokazując m.in. alternatywne jej wersje. Autorka stawia pytanie o potencjał krytyczny zawarty w przekazie artystycznym. W tym szczególnie rozważa potencjał krytyczny estetyki „posthorroru“ wykorzystywanej przez rosyjską grupę artystyczną Ic3peak w jej twórczości audiowizualnej. Grupa ta stosuje mechanizm zapośredniczenia strachu pozwalający na doświadczenie silnych emocji w sposób pośredni umożliwiający ich oswojenie. Dywersja twórcza opisywanej grupy artystycznej polega również, w przekonaniu Autorki, na przechwyceniu mechanizmu strachu, którym posługuje się władza i jego odwróceniu, powodującym rozmycie granic między ofiarą i oprawcą, tym, który się boi i tym, który jest obiektem strachu. Ostatecznie jednak Autorka dochodzi do wniosku, iż potencjał subwersyjny grupy lokuje się w jej zdolności do wytwarzania wspólnoty opartej na wspólnym doświadczeniu niezgody na zastaną rzeczywistość.

Rafał Ilnicki w swym obszernym tekście poddaje szczegółowej analizie poglądy francuskiego intelektualisty Jeana Baudrillarda. Autor ukazuje długą ścieżkę dochodzenia do analizy wojny wiodącą Baudrillarda przez analizę fenomenów związanych z przemianami technicznymi. Przywołuje i pokrótce opisuje poglądy oraz postawy oporu wybranych humanistów wobec wojny, kreśląc szerszy kontekst przekonań samego Baudrillarda. Ten krytycznie odnosił się do samej wojny, pokazując jej radykalnie zdehumanizowany obraz odarty z duchowych wartości stawiania oporu i walki w obronie życia. Rafał Ilnicki śledzi i wskazuje paradoksy i niespójności myśli francuskiego myśliciela, jednocześnie ujawnia drogę przewyciężenia ujawnionej przez Baudrillarda pozycji biernego obserwatora wirtualnej wojny na rzecz zaangażowanego podejścia humanistycznego.

Tom zamyka prezentacja obrazów i krótki wywiad z białoruskim artystą dysydentem Aliaksandrem Danilkinem.

Dodatkowo w Forum dyskusyjnym czytelnik znajdzie artykuł Z d z i s ł a w a W. Pu ś l e c k i e g o *Sztuczna inteligencja (AI) w modyfikacjach biznesowych i niezauważone przejście od informacji do inwigilacji* oraz pierwszą część tekstu Marka Szukalewicza *Tajemnice i poszukiwanie bezpieczeństwa. O sposobach utraty tajemnic i nadziejach na ich odzyskanie*.

Dorota Jewdokimow, Jacek Zygorowicz